

KIRSTEN WOLF

Om en “tabt” islandsk oversættelse af Nikodemusevangeliet

I

Af Jón Guðmundsson med tilnavnet “den lærde” (lærði) foreligger der en anselig og mangeartet litterær produktion, skønt vilkårene i hans liv ikke altid var gunstige for litterær virksomhed.¹

Jón Guðmundsson blev født i 1574 på en gård nær Ófeigsfjörður på østkysten af Islands nordvestlige halvø, søn af Guðmundur Hákonarson og Sæunn Indriðadóttir. Han levede som bonde først i sin hjemegn, Kollafjörður, senere på Ólafsey i Breiðafjörður i nærheden af Skarð på Skarðsströnd, hvor han erhvervede sig et rygte ikke blot som digter men også som spøgelsesfordriver, indtil han i 1616 måtte flygte – formodentlig sammen med sin kone Sigríður Þorleifsdóttir – på grund af et protestskrift, *Dráp Spánverja í Æðey*. Protesten var rettet imod sysselmanden Ari Magnússon i Ögur (1571–1652), som beskyldtes for sit grusomme mord på nogle spanske (baskiske) hvalfangere i 1615.² I de følgende år levede Jón Guðmundsson, mistænkt for trolddom og udsat for retsforfølgelse, som en udstødt – og efter 1631 som en fredløs – i forskellige dele af Island, indtil han i 1636 rejste til København, hvor hans søn Guðmundur på det tidspunkt var studerende, og hvor han blandt andet blev bekendt med Ole Worm. På Worms foranledning befalede Kong Christian IV, at Jón Guðmundssons sag skulle genoptages og undersøges. Efter tilbagekomsten til Island i 1637 blev Jón Guðmundsson imidlertid atter dømt fredløs, men kongen viste ham overbærenhed: Jón Guðmundsson fik tilladelse til at flytte til østlandet, hvor han boede uantastet indtil sin død i 1658, og hvor Brynjólfur Sveinsson (1605–1675), biskop i Skálholt 1639–1674, som var ham venligsindet, opfordrede ham til litterær virksomhed.³

Blandt Jón Guðmundssons værker fra tiden efter 1637 findes et lille skrift, *Tjaldfordrjif Edur Lijtid Annals Kuer*, som forfatteren dedicerede til biskop

¹ For en oversigt over Jón Guðmundssons skrifter, se Páll Eggert Ólason (1916:28), Halldór Hermannsson (1924:iv–xxviii) og Páll Eggert Ólason (1948–1952:III, 127).

² Dette skrift er udgivet i *Fjallkonan IX* (1892), pp. 103, 107, 110–111, 122–123, 126–127, 134–135, 146–147, 150–151.

³ Jf. Páll Eggert Ólason (1916:12–16), Halldór Hermannsson (1924:iv–xiii), Páll Eggert Ólason (1948–1952:II, 159; III, 127–128), Jón Helgason (1960:23) og Stefán Karlsson (1983:LXXXVII–LXXXVIII). En detaljeret beskrivelse af Jón Guðmundssons liv findes i hans autobiografiske digt *Fjölmóður*, udgivet af Páll Eggert Ólason (1916:31–85).

Brynjólfur Sveinsson i 1644.⁴ Renskriften af dette værk, som dog ikke er med Jón Guðmundssons hånd (Stefán Karlsson [1983:XCIV–XCV]), er bevaret i håndskriftet AM 727 4to II; dog er to blade gået tabt efter blad 21.⁵ Dette håndskrift lånte biskoppen senere til Vatnsfjörður, hvor præsten Guðbrandur Jónsson (1641–1690) kopierede det. Denne afskrift er nu tabt, men afskriftens kolofon, “Enn nu endad j Vatnsfirde af G. J. S. Anno 1673. þann I Martii”, er bevaret i JS 404 8vo, Jón Ólafsson på Grímsstaðirs (ca. 1691–ca. 1765) kopi, foretaget i 1755, af Guðbrandur Jónssons afskrift.⁶ Ifølge Jón Helgason (1960:26) stammer sikkert også ÍB 35 fol., skrevet ca. 1770–1780, fra Vatnsfjörður afskriften.⁷ Begge disse håndskrifter er af betydning, idet de bevarer teksten fra de to blade, som i AM 727 4to II er gået tabt. Af yderligere afskrifter af *Tijdfordriif* kan nævnes Stock. Papp. fol. nr. 60 og 64, skrevet i København 1686–1687; disse indeholder et afsnit, som ikke var inkluderet i originalversionen i AM 727 4to II.⁸

Tijdfordriif, som kun er delvis udgivet, består af et konglomerat af ekscerpter fra og kommentarer til middelalderlig litteratur, folketro og sagn, beskrivelser af naturmærkværdigheder, stene, planter og dyr, uddrag fra middelalderlig geografi, beretninger om personlige iagttagelser og oplevelser, forklaringer til ord og navne, uddrag fra annaler, og remser og vers.⁹ Blandt Jón Guðmundssons ekscerpter fra middelalderlig litteratur findes den første del af legenden om korstræet indtil Adams død; her slutter Jón Guðmundsson sin beretning med den forklaring, at emnet er kendt fra islandske bøger og hollandske annaler (“hier skrifa jeg ecki meira af. þuiad so vijda er umm þetta efni og fleira bædi i jslenskum bokum og hollenshum [sic.] annalum”). Dette udpluk efterfølges af Jón Guðmundssons egne tilføjelser og kommentarer, som for en stor del består af et referat af det apokryfe Nikodemusevangelium.

Nikodemusevangeliet består af to oprindeligt selvstændige græske værker,

⁴ “Jon kall Gudmundsson i Gagnstadar hialeigu á vtmanasueit i fliotzdalzhieradi. Endadi 1644. 8 may” (AM 727 4to II, fol. 22v).

⁵ Kålund (1889–1894:II, 154–155). Jf. også Jón Helgason (1960:26).

⁶ Páll Eggert Ólason (1918–1937:II, 697).

⁷ Páll Eggert Ólason (1918–1937:II, 723) mener imidlertid at skriftet “mun vera bein uppskrift af ehdr., er sent hefir verið Brynjólfi byskupi Sveinssyni; þetta má þykja draga af því, að á titilblaðinu hefir verið tekið upp fangamark byskups, og þá af því, að það hefir staðið á því hdr., er ritað var eftir”.

⁸ Jón Helgason (1960:26) nævner i denne forbindelse at “Jón Guðmundsson havde en sønnesøn, Guðmundur Guðmundsson, som boede i København, hvor han blev lakaj hos dronning Sofie Amalie; det er en meget sandsynlig hypotese, at det materiale til *Tiðfordrif* som forfatteren beholdt efter at han havde sendt en renskrift til Skálholt, er havnet hos sønnesønnen og at det ligger til grund for afskrifterne i Stockholm”. For yderligere oplysninger om *Tijdfordriifs* overlevering, se Halldór Hermannsson (1924:xxii) og Overgaard (1968:CXXI).

⁹ Legendene om korstræet og Jón Guðmundssons kommentarer dertil er udgivet af Overgaard (1968:59–85). Forskellige mindre udpluk, deriblandt “Um Irland hid göda”, er udgivet af Jón Helgason (1960:27–46).

på latin kaldt *Gesta* (eller *Acta*) *Pilati* og *Descensus Christi ad inferos*, som i det femte århundrede blev samlet under titlen *Passio Domini* eller *Gesta Salvatoris* og senere *Evangelium Nicodemi* (en titel, der først forekommer i Vincentius Bellovacensis’ *Speculum historiale* og Jacobus de Voragine *Legenda aurea*) efter dets formodede forfatter Nikodemus, som hjalp Josef af Arimathæa med at balsamere Jesu legeme (jf. Johannesevangeliet 19:39–40). Det første værk, *Gesta Pilati*, som hovedsageligt følger de kanoniske evangelier, beskriver det jødiske råds anklager, Pilatus’ forhør over Jesus med en omfattende vidneførsel, hvor Nikodemus og nogle af dem Jesus havde helbredt optræder, samt dommen, korsfæstelsen og opstandelsen, som bevidnes af blandt andet de to sønner af Simeon, Karinus og Leucius, som begge nylig var døde, men som vendte tilbage til livet igen (ved korsfæstelsen stod jo de døde op af deres grave, jf. Mattæusevangeliet 27:52–53). De to brødre bringes for jødernes råd og nedskriver hver deres beretning om Jesu nedfart til og de retfærdiges udfrielse fra dødsriget, dvs. *Descensus Christi ad inferos*. Da de to beretninger senere blev sammenlignet, viste det sig, at de var fuldstændig ens:

Et postquam compleverent omnia scribentes in singulos tomos chartae, surrexerunt. Karinus autem quod scripsit, dedit in manus Annae et Caiphae et Gamalilidis; similiter et Leucius quod scripsit, dedit in manus Nicodemi et Ioseph. Et subito transfigurati sunt candidati nimis, et non sunt visi amplius. Scripta autem eorum inventa sunt aequalia, nihil maius aut minus littera una (Tischendorf 1966:408).

Efter at have læst beretningen forstod jøderne, at disse ting var gjort af Gud, og de gik bort “cum timore et tremore percutientes pectora sua”; men Josef af Arimathæa og Nikodemus fortalte det hele til Pilatus, der nedskrev det og gemte beretningen i sit arkiv.

Jón Guðmundssons resumé af dette værk gengives i det følgende (i Overgaards udgave [1968:79–82]):

Nichodemi gudspiðll sem vitna þann articula vorrar truar jatningar. nidur ste hann til helvjtis. vijkia hier og nockru ad i tueim stòdum einkannliga. þegar þeir forfedurner sau liosid og roktu spadoma. minntust þeir fedgar Adam og Seth a adur greinda reysu hans til paradysar. og i odrum stad þar sem talad er umm spillvirkiann sem leidriettist. þa skilldi vor herra so hafa til hanz talad. ef eingill s[a] er i paradysu. er varnar þier þar ingòngu. þa syn honum þetta krossmark. sem nu gief eg þier a herdar. og mun hann leifa þier. huad allt so skiedi og fram kom. þegar hann syndi einglinum krossmarkid og sagdi huer sier hefði það a herdar giefid. og skyllði þar so bijda til þess lausnarin kiæmi þar med allan hōpin med hofud fedrum og spamonnum samt ðllum endurleistum. etc. huar umm su bok. Nichodemi Gesta Salvatoris med þeim adur greindu gudspiðllum og morgum odrum merkil<i>gum og minnil<i>gum hlutum umm hiervist vorz herra næsta greinil<i>ga skyrer. etc. þeir brædur Karinus og Levcius syner

Simeoniz þessar 2 sierdeiliz af þeim upprisuvottum vorz herra sem geingu vr grófunum. og byrtust morgum þeir duðldust og hiellust hellst og optast nær þeir byrtust hia þeim Nicodemo og Joseph. þui þeir villdu ecki vid adra menn tala. umm þa xl daga fra paskadeigi til uppstigningar dagz. sem Gydingar spurdu þetta samt ódrum stortaknum umm Christi vpprisu. skylldu þeir Joseph og Nicodemus koma a þeirra þyng. med þessa ij dauda menn. so ad þeir mættu trua sia þa og þeckia. sem þa hefdu grafid. og sem þad var giort beiddust þeir ad taka a þeim. og þad skiedi og sijdast ad þeir mætti hejra þa tala. þa giórdur þeir krossmark firer tungum synum. og tóludu óllum aheirandi so ad Judum ægdi umm þann þeirra vitnizburd af Christo og hans upprisu. og þottust i storan vanda komner ad hrinda so augliosum sannleika. þui geingu herrarner i rad og samtöku þann dóm. ad ef nockur af þeim undergiefnu. edur almuga folkinu. dyrfdist meir þessari þeirra smän og yfersyn ad lypta skylldu hudstrykiast. so sem onyter lygarar. og epter þeim sama Gydiþnga dömi voru þeir Petrus og Johannes refster. þeir Joseph og Nichodemus bádu þessa ij menn og upprisu votta ad lata þeim epter skrifadann þeirra vitnizburd. adur þeir skyllust ad. og þeir jatudu þui. langt var i millum þeirra borga. enn þegar þær bækur voru samanbornar. fanst ecki einu ordi fleira nie færri og eingin annar mismunur. helldur óll sömu ord i badum þeim bokum. um nidurstignijng vorz herra. enn med þui ad Nichodemus liet þar meira medfylgia umm hiervistina. Gydiþnga þyng og þrætur. og margt lysandi huad hiner 4 gudspiallamennerner umm tala. eignast hun helldur Nichodemo enn Joseph. so segist j hennar formäla. ad Miklagardz keysari hafi fyrst yfer þessa bok komist. og sijdann dreifst og borist hijngad til vor Nordmanna. þeir nynæmustu nyju sida prestar skrifudu sier N. G. i barndæmi mynu enn nu verda sumer ofreider ef nefnd eru Nichod(emi) gudsp(óll) eda nockud gamallt.

Umiddelbart ville det forekomme sandsynligt, at Jón Guðmundsson's tekst er baseret – direkte eller indirekte – på den middelalderlige norsk-islandske oversættelse af Nikodemusevangeliet, eller rettere, evangeliets anden del, *Descensus Christi ad inferos*, som er bevaret under titlen *Niðrstignings saga*. Sagaen, som normalt dateres til det tolvte århundrede, er overleveret i fire lidt forskellige recensioner. Det ældste af de fire middelalderlige håndskrifter er AM 645 4to; *Niðrstignings saga* hører til den såkaldte yngre del skrevet i begyndelsen af det trettende århundrede.¹⁰ De øvrige håndskrifter er defekte: AM 623 4to, dateret til omkring eller kort før midten af det fjortende århundrede, mangler begyndelsen af sagaen; AM 233a fol., fra 1350–1360, består af et blad af hvilket kun den indre spalte er bevaret; AM 238 fol. V, dateret til det femtende århundrede, består også af kun et blad. Som påvist af Magnús Már Lárusson (1955) findes *Niðrstignings saga* i yderligere et håndskrift: JS 405 8vo, Ólafur Jónsson i Arneys (1722–1800) afskrift af et middelalderligt håndskrift. Dette håndskrift, fra 1780, bevarer hele teksten (pp. 1–17); i tillæg indeholder det et langt kapitel, som forbin-

¹⁰ Jf. Larsson (1885:ii–iii).

der sagaen med passionshistorien.¹¹ *Niðrstigningsarsaga* er baseret på den såkaldte A-gruppe af tekster i Tischendorfs udgave, den mest udbredte version i europæisk middelalder.¹² Foruden den latinske *Descensus* tekst har den norsk-islandske bearbejder også anvendt bibelsk materiale: sagaen indeholder to interpolationer, den ene fra Johannes' Åbenbaring 19, den anden fra Jobs Bog 41, som ikke findes i de latinske versioner af Nikodemusevangeliet.¹³ Om den norrøne oversætter havde adgang til hele evangeliet eller blot anden del vides ikke med sikkerhed.

Overgaard (1968:CXX) har imidlertid påvist, at Jón Guðmundssons version af evangeliet på et specielt punkt er fyldigere og mere detaljeret i sammenligning med *Niðrstigningsarsaga*. Hun henviser til Jón Guðmundssons beretning om at brødrene Karinus og Leucius skrev deres beretning om Jesu nedfart til dødsriget uafhængigt af hinanden, men at beskrivelserne viste sig at være identiske, da de senere blev sammenlignet. Denne detalje gengives ikke i *Niðrstigningsarsaga*, hvor det blot siges at de to brødre skrev en sådan beretning: "Karinus oc Leucius varo sender siþan i borg Ar(i)mathia at Joseps oc rito þenna þot niþrstigningar Crisz, af ðvi at þeir villdo eki við menn mela, oc leto bocena coma i hendr Nicodemo oc Josep" (AM 645 4to: Unger 1877:II,8,28–31; jf. 14,12–15, 17,10–14).¹⁴

En gengivelse af hele Nikodemusevangeliet findes i en række yngre, utrykte islandske håndskrifter fra midten af det attende århundrede til slutningen af det nittende århundrede: Nks 68 4to, Lbs. 509 4to, Lbs. 526 8vo, Lbs. 786 8vo, Lbs. 1036 8vo, Lbs. 1160 8vo, Lbs. 1258 8vo, Lbs. 1333 8vo, Lbs. 2144 8vo, Lbs. 2636 8vo, JS 36 4to, JS 280 4to, JS 219 8vo, JS 456

¹¹ De fire middelalderlige håndskrifter er udgivet *in toto* af Unger (1877:II, 1–20); AM 623 4to er udgivet også af Finnur Jónsson (1927:1–9). AM 645 4to findes i en faksimile udgave med en introduktion af Holtmark (1938). Med hensyn til en redegørelse for forholdet mellem disse fire håndskrifter, se Haugen (1985:428–438). JS 405 8vo er utrykt.

¹² Med hensyn til en diskussion af håndskrifter og udgaver af *Evangelium Nicodemi*, se Izydorczyk (1989).

¹³ AM 645 4to: Unger (1877:II,4,18–33, 5,1–12); AM 623 4to: Unger (1877:II,10,12–25, 10,32–11,2); AM 233a fol.: Unger (1877:II,14,27–15,8); AM 238 fol. V: Unger (1877:II,19,33–20,8, 20,17–24). For en diskussion af disse interpolationer, se Gschwantler (1968:151–160), Aho (1969:152–156) og Marchand (1975).

¹⁴ Detaljen findes heller ikke i *Legenda aurea*, men det kan her bemærkes, at den findes i den oldsvenske oversættelse, bevaret i SKB A 110 (begyndelsen af det femtende århundrede; udgivet af Klemming [1877–1878:377–419]), SRA 3 4to (1450–1470; udgivet af Klemming [1848–1855:II,373–411]) og SKB A 3 (1502; ikke udgivet), som er baseret på Tischendorfs A-gruppe af tekster, dvs. Fabricius' tekst: "Sidhan the hafðho alt fulcomlica scrifuat hwar thera i sino breue. stodho the op Än karinus anduardadhe sit breff som han hafðhe scrifuat i anne händir. oc cayphe. oc gamalielis. Samulehd oc leoncius fik thz han hafðhe scrifuat i nichodemi hand oc ioseps. oc iämbrat vmskiptos the oc syntos mykyt skinande. Sidhan syntos the ey meer thöm. Än thera scriptir funnos swa lica. at ey en stafwir war meer älla mindra i eno än i andro" (Klemming [1877–1878:417]; jf. Klemming [1848–1855:II,409–410]). Fragmentet SKB A 115 (ca. 1325; udgivet af Collijn [1913] og Brøndum-Nielsen [1955]) af den gammeldanske oversættelse dækker ikke denne del af teksten.

8vo, ÍB 98 8vo, ÍB 212 8vo og ÍB 393 8vo. Overgaard (1968:CXX) har undersøgt et af disse håndskrifter, Lbs. 1258 8vo, og bemærker, at teksten i dette håndskrift indeholder den samme detalje om Karinus og Leucius som i *Tjldfordriif*. Hun mener dog, at sprogets unge karakter nærmest gør det udelukket, at denne oversættelse er identisk med den oversættelse, som blev afskrevet af præsterne, da Jón Guðmundsson var barn, og som han selv citerer fra: “þeir nynæmustu nyju sida prestar skrifudu sier N. G. i barndæmi mynu”. Overgaard drager derfor den slutning, at Jón Guðmundsson må have kendt og benyttet enten en nu tabt middelalderlig oversættelse af Nikodemusevangeliet eller en fyldigere redaktion af *Niðrstigningsarsaga* end den bevarede.¹⁵ Eftersom der ikke foreligger andre (afgørende) beviser for eksistensen af en fyldigere redaktion af *Niðrstigningsarsaga* end detaljen i *Tjldfordriif*, er det sidste forslag nok en noget dristig påstand. Den anden mulighed, at Jón Guðmundsson kendte og benyttede en nu tabt middelalderlig oversættelse, vil her blive overvejet på basis af en gennemgang ikke blot af Lbs. 1258 8vo, men af samtlige yngre håndskrifter, som endnu ikke er gjort til genstand for en samlet undersøgelse, med udgangspunkt i Bekker-Nielsens (1967:309) formodning om, at de yngre håndskrifter synes at gå tilbage til én oversættelse, der kan være sen- eller eftermiddelalderlig.¹⁶

II

Det ældste af disse yngre håndskrifter, Lbs. 1258 8vo, er som nævnt behandlet af Overgaard (1968:CXXII). Evangeliet findes på pp. 161–232 under titlen “Hier Biriar Evangelium Sem Nicodemus Hefur Skrifad Huør ed var eirn hofdyngi ä medal Gidinga og so Jesu Læresueirn heimuglegur og hliödar sem epter filger”. En notits ved evangeliets slutning meddeler at

¹⁵ Det er udelukket at Jón Guðmundsson benyttede en latinsk version af Nikodemusevangeliet, for han skriver selv i *Tjldfordriif* at han ikke forstod latin (jf. Páll Eggert Ólason 1916:14).

¹⁶ Det bør her nævnes, at der ikke synes at være nogen forbindelse mellem *Tjldfordriif* og den senmiddelalderlige *Niðurstigningsvísur* (udgivet af Jón Sigurðsson og Guðbrandr Vigfússon [1858–1878:II,546–557], Finnur Jónsson [1918:58–69] og Jón Helgason [1936:221–238]), som blandt andet Jón Þorkelsson (1888:328), Finnur Jónsson (1920–1924:III,129) og Páll Eggert Ólason (1919:419) – men ikke Jakob Benediktsson (1964:293) og Jón Helgason (1936:219) – tilskriver Jón Arason. Forholdet mellem *Niðrstigningsarsaga* og *Niðurstigningsvísur* er derimod sværere at afgøre. Magnús Már Lárusson (1955:165) mener at digtet er baseret på sagaen men argumenterer ikke for sin hypotese. Finnur Jónsson (1918:22–23) er mere forsigtig og foreslår to muligheder: “. . . enten er fremstillingen, som den foreligger i udgaven i Heil[agra] m[anna] s[ögur], vilkårlig behandlet (mulig efter hukommelsen?) eller også en noget forskellig tekst benyttet . . . , i alle tilfælde er fremstillingen naturligvis stærkt forkortet”. Der er ingen sproglige overensstemmelser mellem de to værker, og selv om digteren muligvis kendte sagaen, er det tvivlsomt om han brugte den som direkte kilde. Bemærkelsesværdig er imidlertid henvisningen til slangen i de tre sidste linier af vers 27, som minder om interpolationerne i *Niðrstigningsarsaga*: “upp a krossinn ormuren skreid / ok andlatz beid / salina suelgia uilldi”.

afskriften afsluttedes "dag 25 februari Anno 1751 af Jone Jonssine". Oversættelsen af Nikodemusevangeliet, der som den middelalderlige version er baseret på den såkaldte A-gruppe af tekster, er i det store og hele akkurat med kun få ændringer og udeladelser. I enkelte tilfælde findes der tillæg; her bør nævnes historien om den blodsottige kvinde Veronikas svededug, som er tilføjet i afsnittet om de mennesker Jesus helbredte og som vidnede til gunst for ham: "... og hun gieck til Jesu og bad hann ad giefa sier syna andlits mind a einum duk ut prickta a huørium hun hiellt Jesus tok þann sama sueita duk og brá honum a sitt andlit og hans mind vard strax a duknum" (p. 178).¹⁷ Denne detalje findes ikke i den latinske originaltekst (Tischendorf 1966:356), men historien om Veronikas svededug er velkendt og findes blandt andet i *Gyðinga saga* fra midten af det trettende århundrede (jf. Wolf 1987–1988:240, 242 f. og 1990:148–153). En yderligere tilføjelse (tydeligvis fra Mattæusevangeliet 27:51 og Johannesevangeliet 19:34) findes i beskrivelsen af solformørkelsen ved Jesu korsfæstelse, hvor det i den latinske tekst blot nævnes, at templets forhæng revnede ("... et velum templi scissum est medium"; Tischendorf 1966:363):

... og þar Sæst eirn Eingell sem þetta gjorde med Sueipandi suerde. þar heirst rødd af himne Seigande: Eg er eirn vottur Jesu christi pynu og Dauda Jørdin skalf Biørgenn klofnudu og Grafer frammlidena lukust upp. Enn høfðyngarnir þreingdu Langius huør ed var eirn af strids mönnunum ad hann legdi i Jesu sydu med spiöti og þegar hann hafdi opnad Jesu sydu þá strax rann þar ut Blod og vatn (p. 185).

Det næstældste håndskrift er JS 280 4to, skrevet i 1779 af Þorsteinn Halldórson i Skarfanæs. Evangeliet findes på pp. 24–44 under titlen "Hier býriast það Evanngeliumm Sem Nicodemus hefur skrifad sæ ed var eirn Rabbi og hofdinge medal Gyðinganna, og so eýrnenn Jesu Christi heimuglegur Lære svejrn og hliodar þannenn". Teksten i dette håndskrift indeholder den samme detalje om Karinus og Leucius som i *Tijdfordrijf* og Lbs. 1258 8vo og er i det hele taget nært beslægtet med teksten i Lbs. 1258 8vo. De fleste afvigelser i Lbs. 1258 8vo fra den latinske tekst findes også i JS 280 4to:

- Latin: Advocans autem Pilatus cursorem dicit ei ... (Tischendorf 1966:338)
 1258: Pilatus kalladi eirn sendi mann Römanus ad nafni og sagdi til hans ... (p. 163)
 280: Pilatus kalladi eirn sende mann Romanum ad Nafne, og sagde ... (p. 25)
- Latin: ... uxor sua (Tischendorf 1966:343)
 1258: ... husfru pilati útula ad nafne (p. 167)
 280: ... husfru Pilatj Peula ad nafne (p. 26)

¹⁷ Med undtagelse af Lbs. 509 4to nævnes kvindens navn ikke i disse unge islandske håndskrifter.

- Latin: Erant vero Iudaei frementes et stridentes dentibus adversus Nicodemum. Dicit ad eos Pilatus: Quid stridetis dentibus adversus eum veritatem audientes? Dicunt Iudaei Nicodemo: Veritatem ipsius accipias et portionem cum ipso. Dicit Nicodemus: Amen amen amen, accipiam sicut dixistis (Tischendorf 1966:353–354)
- 1258: þegar Gidyngar heirdu þettað reiddust þeir Nicodemo og søgdu með tak þu sannleikann umm Jesu og hallt þynu hlutskipti með hönnum þa lipte nicodemus Synumm höndum til himins og sagði eg uil giarnann með taka sannleikann umm þennann Jesu og mynu hlut skipti með honum hallda se sem þier aller seiged (pp. 176–177)
- 280: þegar Gydingar þettað heirdu Reiddust þeir Nicodemo og sogdu með tak þu Sannleikan með Jesu, og hallt þýnu hlutskipte með honum, þa upplipte Nicodemus synum höndum til himins og sagde, eg vil giarnan með taka Sannleikann um þennan Jesum so sem þjer aller seiged (p. 29)

Imidlertid kan JS 280 4to ikke være en afskrift af Lbs. 1258 8vo, for materiale udeladt i Lbs. 1258 8vo er bevaret i JS 280 4to:

- Latin: ... XXV. die mensis Martii (Tischendorf 1966:335)
- 280: ... 12 Dag Martii Manadar (p. 25)
- 1258: –

Desuden er der (skrive)fejl i Lbs 1258 8vo, som ikke findes i JS 280 4to:

- Latin: Ego triginta octo annis iacebam in infirmitate in lectulo (Tischendorf 1966:354)
- 280: eg var krankur og lä ä minne Sottar sæng j 38 är (p. 29)
- 1258: eg la krankur i minne sæng 30 är (p. 177)

I modsætning til Lbs. 1258 8vo har JS 280 4to kapitelinddeling og indeholder ikke de to tilføjelser om Veronikas svededug og ødelæggelserne efter korsfæstelsen.

Af de øvrige håndskrifter fra før eller omkring 1800 tilhører JS 219 8vo (ca. 1780; pp. 1–103), JS 36 4to (ca. 1798; pp. 74–94) og Lbs. 786 8vo (ca. 1800) tydeligvis samme recension som Lbs. 1258 8vo. Bortset fra at evangeliet i prologen i JS 219 8vo dateres til kejser Tiberius' 29. regeringsår (og ikke det 19. som i den latinske tekst og Lbs. 1258 8vo) er teksterne stort set identiske. Således gengives englen Mikael's ord til Seth om, at når "quinque millia et quingenti anni" er gået, vil Guds søn udfri Adam og de retfærdige fra dødsriget i Lbs. 1258 8vo, JS 219 8vo og JS 36 4to som "4000 og 500 ar" og i Lbs. 786 8vo som "4000 og 100 år" – i modsætning til JS 280 4to, som har "3967" (p. 38). Teksten i Lbs. 786 8vo, under titlen "Evangelica Sacra Nicodemó til Lærdóms Aminninga og Vidvörunar ad Níu Uppskrifad á Bæ af G. Halldórsson", har imidlertid nogle tillæg, som der kan være grund til at nævne, idet de tyder på, at afskriveren havde kendskab til en anden version eller redaktion af evangeliet end den, han benyttede: evangeliet

dateres i Lbs. 786 8vo til Tiberius' 9. regeringsår "(edr sem Sumir Skrifa á því 18da)", og hvorimod det i de andre håndskrifter blot siges, at Herodes lod dræbe tusindvis af drengebørn, tilføjes det i Lbs. 786 8vo: "(Enn Skrifad er á Odrum Stad ad þaug hafi Verid ad tolu 444)" (p. 21). Ellers er ordlyden den samme, og Lbs. 786 8vo indeholder den samme epilog som Lbs. 1258 8vo, JS 219 8vo og JS 36 4to (der ikke findes i JS 280 4to):

Og Jóseph og Nicódemus Sögdu Pilató, frá øllum þessum hlutum sem skéd höfdu, og þeim var Frekast frá sagt i þeirra Samkundu húsumm; Enn Pilatus Lét Uppskrifa allt þetta, og alla þá hlute sem skéd höfdu af Christó; Og hvad Gydingar Sagt höfdu umm hann og alla hanns Undarlegu giørninga, og það Lét hann setia Jnn i Rád húsed i þá Opnudu Bók. Enn af Gydingumm snerist til Réttar Trúar, þeir sem þess vard audid; Enn Aungir Nafn kéndir eru hér Nefndir: Enn líklegt er ad allmargir hafe snúist vid þessa tilburde; þó Margir af Gydingumm væru Forhertir i Sínumm villu Lærdómi, og hardsvirudu Sinne sem seirna kom framm i Nidur brote Borgarinnar Jerusalem, sem vottast i mörögumm Sagna Bókumm, og Historjumm Gydinga, sem ei villdu láta af Sínu Vonda Framm ferdi og Vonda Athæfi; hvørra Víti og Vond dæme, Vér skulumm Láta oss ad varnadi Verda og breita ecki eptir þeim. Gud Almáttugur Stiórne oss med Sinne Nád og Anda i Jerú Nafne, Amen. Endir (p. 68).

Teksterne i de noget yngre håndskrifter Lbs. 2144 8vo (1838; pp. 1–61), Nks 68 4to (begyndelsen af det nittende århundrede), ÍB 212 8vo (1853–1855; pp. 122–194), skrevet af Árni Sigurðsson, og Lbs. 1036 8vo (ca. 1870; pp. 1–65), skrevet af Jón Jónsson "bókabéus" (jf. Páll Eggert Ólason 1918–1937:II, 197), synes også at tilhøre denne recension. Der er dog visse detaljer i disse håndskrifter, der kan være grund til at kommentere. ÍB 212 8vo, som udelader indledningen og begynder med jødernes anklager, og som i modsætning til de andre håndskrifter inddeler evangeliet i fire afsnit, har visse træk tilfælles med Lbs. 786 8vo. Således nævnes det også i ÍB 212 8vo, at det andetsteds siges, at Herodes lod dræbe 444 drengebørn (p. 142), og som i Lbs. 786 8vo gengives "quinque millia et quingenti anni" som "4000 og 100 år" (p. 172). I Nks 68 4to dateres evangeliet til "a því audru ári keisarans Tiberii"; imidlertid er der over "audru" skrevet "29da" med en anden hånd. Rettelser af denne type findes i hele teksten, og der er tydeligt, at den er blevet grundigt gennemgået af en latinkyndig. Over Pilatus' hustrus navn – her kaldt "Útula" (p. 5) – er der for eksempel skrevet "Procula"; som en rettelse til "Eg lá kráncur i minni Sæng 30 ár" (p. 12) står der i margen "38", og over firtallet i "4000 og 500 ár" (p. 30) er der skrevet et femtal. Lbs. 1036 8vo udelader detaljen om Karinus og Leucius samt epilogen (se ovenfor). Desuden afviger teksten i dette håndskrift fra de øvrige håndskrifter på et væsentligt punkt: som i JS 280 4to lå den af Jesus helbredte mand syg i 38 år (p. 15). Ifølge Lbs. 2144 8vo lå manden syg i 36 år (p.14); endvidere har dette håndskrift en epilog, som ikke findes i de andre håndskrifter:

þessa firr skrifude historju má hvør trúa sem vill, þö er það vitannlegt, að fleira hefur framfarid við christum á hanss þínudegi, enn Biblíann ummgietur margvislega hafa gíðingannir farid að því, að áklaga guds son, enn það vægir til sáluhíalpar sem gudspíalla menninnir hafa uppteiknad og eptir sig látid (p. 61).

Ved evangeliets begyndelse i Lbs. 1160 8vo (ca. 1870; pp. 293–346) meddeles det at afskriveren var Guðmundur Hjartarson í Grjóti; endvidere oplyses det med samme unge hånd at “[b]essi afskript er af sama tægi og þær venjulegu, en Guðmundur hafði skrifað eptir expl. Jóns Jónssonar ‘bókabéus’”. Forlæget kan imidlertid ikke være Lbs. 1036 8vo (se ovenfor), for bortset fra, at Herodes ifølge Lbs. 1160 8vo lod dræbe “4000 barna 140 betur” (p. 310; jf. Lbs. 786 8vo og ÍB 212 8vo) og at “quinque millia et quingenti anni” i dette håndskrift gengives som “3050 ár” (p. 333) har teksten alle de detaljer, der karakteriserer recensionen repræsenteret af JS 280 4to.

Teksten i Lbs. 1333 8vo (pp. 1–64), skrevet i 1881 af bonden Jónatan Þorláksson, er nært beslægtet med teksten i Lbs. 1160 8vo. I begge håndskrifter dateres evangeliet til Tiberius’ 10. regeringsår, i begge håndskrifter udelades Pilatus’ hustrus navn, og i begge håndskrifter gengives “quinque millia et quingenti anni” som “3050 ár” (jf. ovenfor). Lbs. 1333 8vo kan imidlertid ikke være en afskrift af Lbs. 1160 8vo, for Jónatan Þorláksson giver følgende oplysning ved evangeliets slutning: “Ritað eptir ólæsilegu handriti, er ritað hafði verið 1802, á Miðhúsum af Birni Sigurðssyni.”

Teksterne i Lbs. 526 8vo (ca. 1800), som kun bevarer begyndelsen (pp. 104–110), JS 456 8vo (1808; pp. 1–103), ÍB 98 8vo (skrevet ca. 1810–1820 af digteren Níels Jónsson), Lbs. 2636 8vo (ca. 1820; pp. 1–50), og ÍB 393 8vo (skrevet ca. 1840 af Halldór Þorkelsson; pp. 42–103) synes at tilhøre samme recension som JS 280 4to (og Lbs. 1160 8vo og Lbs. 1333 8vo). Alle teksterne har kapitelinddeling, og ingen af dem indeholder detaljerne om Veronikas svededug og ødelæggelserne efter Jesu korsfæstelse. Bortset fra at “quinque millia et quingenti anni” i JS 456 8vo gengives som “5000 og 500 ar” (p. 72), og at “XXV. die mensis Martii” i Lbs. 2636 8vo gengives som ”þann 25ta dag Marty Mánadar” (og ikke 12. marts som i JS 280 4to), hvilket viser, at JS 456 8vo og Lbs. 2636 8vo ikke kan være afskrifter af JS 280 4to (eller for Lbs. 2636 8vo’s vedkommende af Lbs. 526 8vo og ÍB 98 8vo), er der kun mindre afvigelser. Det kan her nævnes, at Pilatus’ hustrus navn i ÍB 393 8vo er “Procula” (p. 47), og at “quinque millia et quingenti anni” i ÍB 98 8vo og Lbs. 2636 8vo gengives som “360 ár” (pp. 26, 37) og i ÍB 393 8vo som “366 ár” (p. 88).

Nikodemusevangeliet i Lbs. 509 4to (“Nikódemusarguðspjall, fyrrum kallað Gjörningar hins pontverska Pílatusar. Guðspjall lærisveinsins Nikódemusar um þínu og upprisu meistara vors og frelsara”; pp. 57–91), skrevet af præsten Magnús Grímsson ca. 1850–1860, er sandsynligvis en originaloversættelse fra latin. Oversættelsen indledes med en kommentar, i hvilken

Magnús Grímsson blandet andet giver oplysninger om sin latinske kilde-tekst:

(Jafn vel þó að margir hinna lærðu haldi, að guðspjall þetta sé í raun og veru eptir Nikódemus, sem varð lærisveinn Jesú Krists, og umgekkst hann, ætla þó aðrir, að því sé diktað upp um lok þriðju aldar af kristnum mönnum nokkrum, sem höfðu komizt að því, að á fyrri öldum hefðu trúarbræður þeirra vitnað til Pílatusargjörninga, en þar eð þeir væru þá ekki til, ætludu að það mundi vera til mikils gagns fyrir kristnina að semja guðspjall þetta . . . Hvort sem nú guðspjall þetta er heimildarlaust (apókrýfiskt) eða ekki, þá er það þó án efa fjarskalega gamalt, og margir kristnir menn hafa í fornöldinni borið það fyrir sig. Þessi útlekking er gjörð af guðspjallinu, eins og það er útgefið hjá Gryndus í "Orthodoxographíu" hans, Vol. 1. Tom. II. 643 bls.).

Teksten i dette håndskrift afviger betydeligt fra de ovenfor diskuterede tekster og er tydeligvis uafhængig af dem.

III

Gennemgangen af disse håndskrifter viser, at der er tale om ikke én men to oversættelser af Nikodemusevangeliet til islandsk: (1) Magnús Grímssons oversættelse (Lbs. 509 4to) fra midten af det nittende århundrede og (2) en anonym og noget ældre oversættelse bevaret i to recensioner: A (Nks 68 4to, Lbs. 786 8vo, Lbs. 1036 8vo, Lbs. 1258 8vo, Lbs. 2144 8vo, JS 36 4to, JS 219 8vo og ÍB 212 8vo), som karakteriseres hovedsageligt af to tillæg omhandlende Veronikas svededug og ødelæggelserne efter Jesu korsfæstelse samt en epiløg, og B (Lbs. 526 8vo, Lbs. 1160 8vo, Lbs. 1333 8vo, Lbs. 2636 8vo, JS 280 4to, JS 456 8vo, ÍB 98 8vo og ÍB 393 8vo), som i modsætning til A-recensionen har kapitelinddeling og ikke inkluderer A-recensionens tillæg og epiløg.

Visse fejl i det ældste af disse håndskrifter, Lbs. 1258 8vo fra 1751, så som "eg la krankur i minne sæng 30 ar" for "[e]go triginta octo annis iacebam in infirmitate in lectulo", som ikke findes i teksterne i B-redaktionen og i øvrigt heller ikke i Lbs. 1036 8vo, og "4000 og 500 ar" for "quinque millia et quingenti anni", som ikke findes i JS 456 8vo, samt de ofte forvanskede personnavne, gør det usandsynligt at Lbs. 1258 8vo er en kopi af originaloversættelsen. Det samme gør sig gældende for JS 280 4to, det næstældste håndskrift fra 1779, der for eksempel gengiver "quinque millia et quingenti anni" som "3967" og "XXV. die mensis Martii" som "12 Dag Martii Manadar" (og ikke den 25. marts som i Lbs. 2636 8vo). Det forekommer mere sandsynligt, at begge håndskrifter går tilbage til en afskrift af originalteksten, og at der mellem denne afskrift og de to håndskrifter er et eller flere led. Om originaloversættelsen kan føres tilbage til oversættelsen, som blev

afskrevet af præsterne, da Jón Guðmundsson var barn, og som han selv citerer fra, kan ikke afgøres, men muligheden kan ikke udelukkes.

Litteratur

- Aho, Gary L. (1969), “Niðrstigningsaga: An Old Norse Version of Christ’s Harrowing of Hell”. *Scandinavian Studies* 41. Pp. 150–159.
- Bekker-Nielsen, Hans (1967), “Nikodemusevangeliet”. *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder* 12. Rosenkilde og Bagger. København. Pp. 308–309.
- Brøndum-Nielsen, Johs., udg. (1955), *Et gammeldansk Digt om Christi Opstandelse efter Fragment Stockh. A 115 (c. 1325)*. (Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filologiske Meddelelser 35:1.) Munksgaard. København.
- Collijn, Isak (1913), “Nyfunna fragment af fornsvenska handskrifter bland räkenskapsomslagen i Kammararkivet”. *Samlaren* 34. Pp. 275–293.
- Fabricius, Johannes Albertus, udg. (1703), *Codex Apocryphus Novi Testamenti*. Schiller. Hamborg.
- Finnur Jónsson, udg. (1918), *Jón Arasons religiøse digte*. (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filologiske meddelelser 2:2.) Høst. København.
- (1920–1924), *Den oldnorske og oldislandske Litteratur Historie*. 1–3. Gad. København.
- udg. (1927), *AM 623, 4o. Helgensagaer*. (Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 52.) Jørgensen. København.
- Gad, Tue (1961), *Legenden i dansk middelalder*. Dansk Videnskabs Forlag. København.
- Gschwantler, Otto (1968), “Christus, Thor und die Midgardschlange”. I *Festschrift für Otto Höfler zum 65. Geburtstag*. Udg. Helmut Birkham og Otto Gschwantler. Notring. Wien. Pp. 145–168.
- Halldór Hermannsson, udg. (1924), *Jón Guðmundsson and his Natural History of Iceland*. (Islandica XV.) Cornell University Library. Ithaca.
- Haugen, Odd Einar (1985), “The Evaluation of Stemmatic Evidence. Recension and Revision of *Niðrstigningarsaga*”. *The Sixth International Saga Conference 28.7–2.8.1985, Workshop Papers*. 1–2. Det arnamagnæanske Institut. København. Vol. 1, pp. 423–450.
- Holtmark, Anne, udg. (1938), *A Book of Miracles. MS No. 645 4to of the Arnaimagnæan Collection in the University Library of Copenhagen*. (Corpus Codicum Islandicorum medii aevi 12.) Munksgaard. København.
- Izydorczyk, Zbigniew (1989), “The Unfamiliar *Evangelium Nicodemi*”. *Manuscripta* 33. Pp. 169–191.
- Jakob Benediktsson (1964), “Kristdigte”. *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder* 9. Rosenkilde og Bagger. København. Pp. 292–294.
- Jón Helgason, udg. (1936), *Íslenzk miðaldakvæði. Íslandske digte fra senmiddelalderen 1:2*. Levin & Munksgaard. København.
- (1960), “Til Hauksbóks historie i det 17. århundrede”. *Opuscula* I. (Bibliotheca Arnaimagnæana XX.) Munksgaard. København. Pp. 1–48.

- Jón Sigurðsson og Guðbrandr Vigfússon, udg. (1858–1878), *Biskupa sögur*. 1–2. Möller. København.
- Jón Þorkelsson (1888), *Om Digtingen på Island i det 15. og 16. Århundrede*. Høst. København.
- Klemming, G. E., udg. (1848–1855), *Svenska medeltidens bibelarbeten*. 1–2. (Samlinger utgifna af svenska fornskrift-sällskapet 9.) Norstedt. Stockholm.
- , udg. (1877–1878), *Klosterläsning*. (Samlinger utgifna af svenska fornskrift-sällskapet 15.) Norstedt. Stockholm.
- Kålund, Kr. (1889–1894), *Katalog over den Arnamagnæanske håndskriftsamling*. 1–2. Gyldendal. København.
- (1900), *Katalog over de norsk-islandske håndskrifter i det store Kongelige Bibliotek og i Universitetsbiblioteket samt den Arnamagnæanske Samlings tilvækst 1894–99*. Gyldendal. København.
- Larsson, Ludvig, udg. (1885), *Isländska handskriften No 645 4o i den Arnamagnæanske Samlingen på Universitetsbiblioteket i København i diplomatarisk aftryck utgifven. I. Handskriftens äldre del*. Malmström. Lund.
- Magnús Már Lárusson (1955), "Um Niðurstigningarsögu". *Skírnir* 129. Pp. 159–168.
- Marchand, James W. (1975), "Leviathan and the Mousetrap in the *Niðrstigningarsaga*". *Scandinavian Studies* 47. Pp. 328–338.
- Overgaard, Mariane, ed. (1968), *The History of the Cross-Tree down to Christ's Passion. Icelandic Legend Versions*. (Editiones Arnamagnæanæ, Series B, vol. 26.) Munksgaard. København.
- Páll Eggert Ólason (1916), "Fjölmóður. Ævidrápa Jóns lærða Guðmundssonar með inngangi og athugasemdum". (*Safn til sögu Íslands og Ísl. bókmenta* V:3.) Gutenberg. Reykjavík.
- (1918–1937), *Skrá um Handritasöfn Landsbókasafnsins*. 1–3. Gutenberg. Reykjavík.
- (1919), *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi* 1. Guðm. Gamalielsson. Reykjavík.
- (1948–1952), *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940*. 1–5. Hið íslenska bókmenntafélag. Reykjavík.
- Stefán Karlsson, udg. (1983), *Guðmundar sögur biskups I. Ævi Guðmundar biskups. Guðmundar saga A*. (Editiones Arnamagnæanæ, Series B, vol. 6.) Reitzel. København.
- Tischendorf, Constantinus de, udg. (1966), *Evangelium apocrypha*. 2. rev. udg. Mendelsohn. Leipzig, 1876. Rpt. Georg Olms Verlagsbuchhandlung. Hildesheim.
- Unger, C. R., udg. (1877), *Heilagra manna sögur. Fortællinger og legender om hellige mænd og kvinder*. 1–2. Bentzen. Christiania [Oslo].
- Wolf, Kirsten (1987–1988), "'Lífssaga Pilati' in Lbs. 4270 4to". *Proceedings of the PMR Conference* 12/13. Pp. 239–262.
- (1990), "The Sources of *Gyðinga saga*". *Arkiv för nordisk filologi* 105. Pp. 140–155.